

Вплив військових конфліктів на потоки капіталу, ВВП, боргові зобов'язання, валютні, споживчі та торгівельні показники

Анатолій Баронін, Da Vinci AG.

Погіршення макроекономічних показників в Україні після 2014 року створило дискусію про те, яким є реальний рівень впливу військового конфлікту на економіку держави.

Незважаючи на чисельні дослідження впливу Першої та Другої світової війни на національну економіку, локальні збройні конфлікти та громадянські війни сучасного періоду мають іншу специфіку, тактику та інтенсивність, що відповідно впливає на їх економічні наслідки. Окремі висновки досліджень, що проводились на базі локальних конфліктів 1980-х років в Латинській Америці, на сьогоднішній день застаріли та суттєво відрізняються від впливу сучасних конфліктів.

Гіпотезами аналізу були:

- тривалість конфлікту впливає на макроекономічні показники, знижуючи негативний ефект у випадку позиційних бойових дій або зіткнень низької інтенсивності без значної руйнації інфраструктури;
- інтенсивність бойових дій та їх локалізація в районах економічної активності є ключовим чинником негативних змін в економіці;
- вплив на ВВП, видатки уряду, експортно-імпорتنі показники, видатки домогосподарств та внутрішні інвестиції є індикаторами, що мають схожу динаміку, як в умовах міждержавних збройних конфліктів, так і в умовах громадянських війн;
- збройні конфлікти мають безпосередній вплив на споживчі видатки та видатки домогосподарств.

Внутрішній валовий продукт. Collier (1999) довів, що орієнтовна вартість громадянської війни у вираженні скорочення рівня економічного зростання (ВВП) становить 2,2% щорічно. Згідно з дослідженням Collier та Hoeffler в середньому громадянська війна триває 7 років. Таким чином, наприкінці війни економіка країни буде знаходитись на 15% нижче довоєнного показника.

На показник ВВП впливають наслідки збройного конфлікту: руйнація виробничих потужностей, інфраструктури, транспорту, втрата здатності використання земель внаслідок обстрілів, мінування, забруднення. Крім того, виїзд робочої сили з території країни, втрати серед цивільного населення мають побічний вплив на цей показник. Навіть у випадку внутрішньої міграції трудових ресурсів з зони збройного конфлікту з працевлаштуванням на новому місці негативний вплив на рівень ВВП зберігається внаслідок руйнації / зупинки або втрати контролю над підприємствами в зоні конфлікту. Таким чином, внутрішня міграція в умовах конфлікту (біженці) збільшує зайнятість в певних регіонах, втім її негативний вплив на національну економіку зберігається внаслідок скорочення робочих місць в рамках держави через жертви або еміграцію.

	ВВП / д.н. перед, \$	ВВП / д.н. після, \$	Зміна, %	Зміна / рік, %
Руанда 1990-1994	367	230	-37,32	-9,33
Бурунді 1993-2005	184	144	-21,73	-1,8
ДРК 1997-1999	212	64	-69,81	-34,9
Гвінея-Бісау 1998-1999	388	311	-19,84	-9,9
Сьєрра-Леоне 1991-2002	214	150	-29,91	-2,7
Малі 2012	739	715	-3,24	-3,2
Лівія 2011	13400	6650	-50,37	-50,3
Сербія 1999	2441	870	-64,35	-64,3
Таджикістан 1992-1993	503	154	-69,38	-34,6
Алжир 1991-2002	2359	1743	-26,11	-2,37

Чад 2005-2010	586	736	+15,59	+3,12
Ірак 2003	691	637	-7,8	-7,8
Ємен 1994	348	346	-0,57	-0,5
Грузія 2008	2900	2446	-15,65	-15,6
Україна 2014-2015	4030	2115	-47,5	-23,7

Таб.1. Зміна ВВП на душу населення в деяких збройних конфліктах з початку до кінця збройного протистояння, дол.США. Дані: І.Кушнір, Світова економіка 1970-2014; IMF; World Bank.

Порівняльний аналіз більшості військових конфліктів (міждержавних та громадянських в період 1990-2016 р.р. свідчить про очевидне зниження рівня ВВП на душу населення після завершення конфлікту. Динаміка зниження цього показника коливається від 0,5% до 64,3%. Таким чином, висновки Collier про щорічний ефект від збройного конфлікту у 2,2% ВВП на прикладі ВВП на порівняльній моделі з використанням показника ВВП на душу населення переважно не працює. Втім, якщо на моделі, що розглядається виокремити конфлікти, що за тривалістю перевищують 5 років (Бурунді, Сьєрра-Леоне, Алжир), то щорічне зниження показника становитиме 1,8-2,7%, що близько до висновку Collier. З цього можна зробити припущення: внаслідок довготривалості збройного конфлікту економіка країни адаптується та компенсує втрати, які характерні для конфліктів тривалістю до 2 років. Динаміка показників ВВП на душу населення для України в перші два роки війни відповідають загальному трендові. Це свідчить про те, що економіка України за показником ВВП на душу населення може продемонструвати зростання не раніше 2019 року у випадку збереження інтенсивності протистояння.

Прикладом такого висновку є Ангола. Незважаючи на бойові дії, інтенсивне мінування території (що до сих пір впливає на ведення с/г) динаміка економічного розвитку демонструвала позитивну тенденцію відповідно зі змінами активності збройного протистояння.

Слід звернути увагу на розбіжності в оцінках ефекту збройних конфліктів у різних дослідженнях. Так, наприклад, щорічний ефект впливу від конфлікту в Нікарагуа у дослідженні Fitzgerald (1987) - 15,4%, відрізняються від показників, обрахованих в дослідженні Stewart, Huang & Wang 2000 (0,8%) та Lopez 2001 - 90%. Така невідповідність виникла через те, що за порівняльну базу були взяті різні періоди. Так, у першому випадку оцінка проводилася на порівнянні ВВП наприкінці конфлікту з відповідним показником 1980 року. У другому випадку - з 1995 роком, а в третьому - з 2000 роком. Більш логічним підходом вбачається порівняння показників за рік до конфлікту та в рік завершення конфлікту у показниках ВВП в розрахунку на душу населення. Такий аналіз дозволяє враховувати демографічний чинник та більш точно відобразити вплив протистояння на національну економіку.

Аналіз п'яти додаткових макроекономічних показників по 14 конфліктам 1990-2012 років демонструє схожі тенденції. На цьому тлі значно відрізняється конфлікт в Чаді. Це обумовлено тим, що після битви за Нджамену у 2008 році війна стала позиційною без використання авіації та важкої техніки. Локалізація бойових зіткнень в районі чадсько-суданського кордону дозволила економіці Чаду адаптуватися та продемонструвати ріст. Ця модель може бути застосована до України при моделюванні подальшої поведінки її економіки. За умови відсутності подальших різких змін на фронті, збереження бойових дій виключно на лінії зіткнення, існують всі підстави прогнозувати економічне зростання, що буде прискорюватися внаслідок адаптації бізнесу та економіки до ситуації в зоні конфлікту (АТО).

	Видатки уряду/ д.н., до (після)	Внутрішні інвестиції / д.н., до (після)	Видатки домогосподарств / д.н., до (після)	Експорт /д.н., до (після)	Імпорт / д.н., д (після)
Руанда 1990-1994	50,9 (69,2) ↑	51,8 (18,2) ↓	278 (266,1) ↓	22,3 (13,3) ↓	43,1 (60,5) ↑
Бурунді 1993-2005	18,1 (20,9) ↑	37,9 (26,3) ↓	154,8 (129,6) ↓	9,1 (8,9) ↓	47,9 (41,6) ↓
ДРК 1997-1999	13,1 (17,7) ↑	59 (2,1) ↓	140,5 (57,7) ↓	63,6 (16,1) ↓	64,3 (11,9) ↓
Гвінея-Бісау 1998-1999	27,2 (33,5) ↑	93,1 (52,2) ↓	340,9 (281,1) ↓	81,5 (77,3) ↓	154,7 (133,2) ↓
Сьєрра-Леоне 1991-2002	17 (38,8) ↑	21,9 (32,6) ↑	183,1 (267) ↑	48,9 (23,8) ↓	51,8 (83,2) ↑
Малі, 2012	113,8 (126,4) ↑	170,3 (150,8) ↓	455,6 (443,3) ↓	184,5 (185,8) ↑	197,8 (197,3) ↓
Лівія, 2011	1790,7 (3509,6) ↑	5387,8 (1387,8) ↓	3230,5 (3063,7) ↓	8603,7 (2419) ↓	5612,7 (2895,8) ↓
Сербія, 1999	454,5 (438,4)	311,4 (234,1) ↓	1930,9 (658,8) ↓	511,2 (286,4) ↓	733,7 (448,8) ↓
Таджикістан 1992-1993	46 (90) ↑	97,5 (71) ↓	357 (138,5) ↓	313 (151,2) ↓	322,3 (283,4) ↓
Алжир 1991-2002	258 (304) ↑	681,7 (623,8) ↓	1334,5 (766,7) ↓	551,4 (786,4) ↑	591,9 (490,9) ↓
Чад 2005-2010	106,7 (183,1) ↑	124,3 (150) ↑	141,2 (203,2) ↑	230,6 (370) ↑	145,8 (175,9) ↑
Ірак, 2003	160,4 (112,5) ↓	151,4 (97,6)	201,6 (421,8) ↑	586,2 (709,3) ↑	408,6-704,3) ↑
Ємен, 1994	62,9 (61,6) ↓	49 (50,6) ↑	341,1 (301,9) ↓	42,5 (43,1) ↑	129,8-101,7) ↓
Грузія, 2008	502,8 (750,5) ↑	752,8 (318,6) ↓	2228,7 (1995,8) ↓	830 (727,4) ↓	1693,7-1196,9) ↓

Таб.2. Зміна деяких макропоказників до та після збройних конфліктів.

Дані: I.Кушнір, Світова економіка 1970-2014.

Видатки уряду. Майже у всіх проаналізованих випадках (78%) збройні конфлікти призводили до зростання показника видатків уряду на душу населення. Це обумовлено тим, що з початком збройного протистояння збільшуються видатки на безпеку та оборону, а також на ремонт та відбудову інфраструктури, що руйнується внаслідок бойових дій.

Порівняльний аналіз демонструє наявність виключень, як, наприклад, Сербії, де показник протягом конфлікту знизився через скорочення населення на 0,3 млн. жителів та всеохоплюючі міжнародні санкції, що були введені у 1991 році та зняті у 2001 році. Але після операції НАТО 1999 року видатки уряду зросли більше, ніж вдвічі. Тож конфлікт в Сербії все ж таки призвів до зростання урядових видатків але після відміни санкцій.

Аналогічну картину можна спостерігати на прикладі Іраку, де всеохоплюючі міжнародні санкції були введені у 1990 році та зняті у 2003 році. Сербія та Ірак - єдині країни, що демонструють зниження урядових видатків під час конфлікту. Такий ефект спрацьовує лише у випадку введення всеохоплюючих санкцій та не діє у випадку введення санкцій на поставку зброї, обмеження в'їзду чи у вигляді заморожування активів. Відповідно стримуючий ефект санкційного тиску на урядові видатки, хоча й не викликає сумніву, обертається зростанням цього показника одразу після відміни таких санкцій.

Внутрішні та зовнішні інвестиції. Збройний конфлікт впливає як на внутрішніх так і на іноземних інвесторів. Залежно від інтенсивності конфлікту вони виводять капітал за кордон або переносять виробничі потужності в інші регіони країни. Чинник виводу капіталу залишається актуальним в обох сценаріях поведінки внутрішніх інвесторів, як можливість збереження

капіталу в умовах невпевненості та невизначеності майбутнього національного ринку. При цьому, чим більшою є вірогідність поширення зони бойових дій та/або зовнішньої агресії, тим більшим є страхування інвестиційного капіталу за кордоном.

Внутрішні інвестиції є одним з найчутливіших показників до збройних конфліктів. Початок збройних сутичок здійснює негативний вплив одразу, як на фінансові, так і на реальні інвестиції. Це пов'язано з тим, що фондові ринки та ринки цінних паперів в країні конфлікту миттєво реагують на конфлікт, а вкладання коштів в капітальне будівництво призупиняється через високі ризики, особливо у випадку знаходження об'єктів таких інвестицій в зоні бойових дій. Разом з тим інвестори утримуються від вкладання коштів у розвиток виробництва через невпевненість у майбутньому.

Зростання показників внутрішніх інвестицій в Сьєрра-Леоне (таб. 2) обумовлено довготривалістю конфлікту, що дозволило економіці адаптуватися до нього. У цієї країні, рівень внутрішніх інвестицій у перший рік конфлікту знизився з 24,3 до 18,9 дол. на душу населення. В подальшому цей показник характеризувався високою волатильністю, досягаючи піку у 32,6 дол у 1996 році та падаючи до історичного мінімуму у 7,8 дол. у 1999 році. Такі значні на часті коливання, скоріш за все, обумовлені частою зміною оперативної та політичної обстановки, інтенсивності бойових дій, змінами політичного керівництва країни.

У Чаді територіальна концентрація бойових дій не зачіпала базових регіонів інвестування та економічної активності. В еменському ж конфлікті об'єднання Північного та Південного Ємену з ліквідацією соціалістичного укладу економіки на півдні дозволило надати сильний поштовх розвитку економіки об'єднаної країни. Перехід до капіталістичної форми суспільного ладу мав настільки сильний ефект, що громадянська війна (квітень - липень 1994 року) не дозволила суттєво позначитися на обсягах внутрішніх інвестицій. Політичні зміни, що відбулися після придушення півдня у III-IV кварталах 1994 року, ліквідація соціалістичної партії дозволили розширити доступ до інвестиційних проектів та об'єктів. Саме це пояснює відмінність еменського кейсу від загальної тенденції скорочення рівня внутрішніх інвестицій в результаті збройних конфліктів.

Згідно з результатами дослідження "Warfare, Civil Conflict and the Spatial Impacts on Domestic Investment: Evidence from South America, 1950-2000" (Michael Hicks, Ph.D. Bureau of Business Research and Department of Economics Ball State University Muncie, Indiana), втрати 1000 осіб під час конфлікту призводить до зниження інвестицій у наступному році на 0,0001%. Наш аналіз виборки з 14 конфліктів в період 1990-2012 років, що приводиться в цьому матеріалі, свідчить про значно більший вплив збройного протистояння на інвестиційні показники. Так, в Малі падіння внутрішніх інвестицій становило на наступний рік після завершення конфлікту 11%, у Таджикистані - 27,1%, у Грузії - 57,6%. Такі розбіжності у результатах з дослідженням конфліктів в Південній Америці у 1950-2000 роках можуть бути обумовлені наступними чинниками:

- стан розвитку місцевої інфраструктури та об'єктів для капітальних інвестицій, їх локація;
- розвиток засобів ураження, що впливає на кількість втрат;
- регіональні відмінності національних економік та обсяги їх експортних та індустриальних потужностей, які впливають на інвестиційну привабливість;
- стан та розвиток фондового ринку та ринку цінних паперів.
- Втім наведені приклади доводять прямий зв'язок між збройним конфліктом та зниженням внутрішніх інвестицій. Збільшення негативного впливу на обсяги внутрішніх інвестицій відбувається внаслідок окупації чи захоплення певної території, що розриває економічні та інвестиційні зв'язки між територіями в рамках однієї держави та відбивається на національній статистиці. Особливо це помітно у випадках, коли безпосередній інвестор опиняється в зоні окупації чи конфлікту та змушений припинити інвестиційну діяльність або змінити її географію. В той же час у випадку, коли інвестор залишається на підконтрольній уряду території, негативний ефект значно знижується,

оскільки відбувається зміна об'єктів чи географії інвестування всередині країни та кошти продовжують враховуватися в національній статистиці внутрішніх інвестицій.

Від поведінки внутрішніх інвесторів радикально відрізняється поведінка зовнішніх, а відповідно й реакції показника FDI. У своїх висновках Michael Hicks доводить, що міждержавні конфлікти та війни призводять до зниження обсягів інвестицій, що двічі перевищують аналогічний ефект від громадянського конфлікту. Втім, аналіз свідчить про те, що у деяких випадках збройне протистояння не призводить до згортання інвестицій. На підставі аналізу можна зробити висновок про те, що як правило, скорочення притоку FDI відбувається на наступний рік після конфлікту. Саме у перший рік протистояння відбувається оцінка майбутніх перспектив ринку, активності сторін, безпеки функціонування бізнесу, можливостей фізичного забезпечення його захисту.

Внутрішній та зовнішні конфлікти завжди мають ризик перекидання на сусідні країни. Навіть якщо громадянська війна є виключно результатом внутрішніх процесів, національні інвестори можуть боятися того, що війна пошириться на сусідів. В результаті часто інвестори вдаються до виведення своїх інвестицій як з країни, де ведеться війна, так і з сусідніх держав.

У дослідженні Murdoch and Sandler (2002) автори приходять до висновку, що громадянські війни створюють значний негативний вплив на короткостроковий ріст, як в країні війни, так і в сусідніх країнах. Цей вплив дуже значний та в найбільших конфліктах з точки зору кількості жертв, скорочення інвестицій становить біля однієї третини від обсягів інвестиції протягом всього конфлікту.

Такі висновки корелюються з дослідженням Li (2006), який довів, що громадянські війни впливають як на вірогідність притоку прямих іноземних інвестицій, так і на їх розміри. Втім, міждержавні конфлікти, навпаки, впливають лише на ймовірність, але не на обсяги прямих іноземних інвестицій. В той же час тероризм не впливає ані на ймовірність, ані на їх обсяги.

Gupta при дослідженні впливу оборонних видатків у довгостроковій перспективі зазначав, що ресурсна мобілізація внаслідок оборонних видатків робить внутрішні та іноземні інвестиції більш привабливими. Такий висновок не є дотичним до оборонних видатків, що спрямовуються на агресію.

Існує 2 сценарії, що не включають в себе руйнаційний ефект від конфлікту, в яких рівень інвестицій в країнах, що знаходиться в конфлікті буде зменшуватись. У першому з них це відбувається на тлі скорочення державних прибутків. Поки громадяни інтерпретують конфлікт, як тимчасовий, вони будуть витратити кошти у споживчих цілях, знижуючи рівень капіталу, який може бути спрямовано у інвестиції. У другому випадку приватні інвестори побоюються ризику погіршення ситуації у сфері безпеки та переключаються на інші привабливі можливості, що пропонують більший рівень безпеки.

В будь-якому випадку можна стверджувати, що локальні конфлікти можуть мати обмежений вплив на наявність інвестицій у випадку:

- інвестор здатний фізично захистити їх на території конфлікту;
- інвестиції спрямовуються на територію, на яку не поширюється збройний конфлікт та існує здатність їх фізичного захисту у випадку розширення зони конфлікту;
- на тлі збройного конфлікту відбуваються позитивні зміни в інвестиційному кліматі (наприклад, влада стає лояльною або впустила західних інвесторів, проводяться реформи, повалений диктаторський або корупційний режим тощо). На прикладі України бачимо, що незважаючи на скорочення інвестицій у 2014 році (послідовне скорочення відбувалося з 2012 року), у 2015 році був продемонстрований ріст показника FDI з 0,85 до 3,05 млрд.дол.

Національна валюта. Збройні конфлікти позначаються на курсі національної валюти. В усіх проаналізованих кейсах, окрім Чаду. В більшості випадків знецінення національної валюти було значним. Так, наприклад, в Сьера-Леоне (92,8%), Алжирі (92,3%), Сербії (83,7%), Руанді (76,9%),

Бурунді (77,6%), Ємені (70%) були найвищі показники девальвації національної валюти в перший рік конфлікту. Найнижчі показники в Малі (7,6%), Лівії (11,9%), Грузії (10,8%) а також в ДРК (13,2%). Україна у перший рік конфлікту продемонструвала девальвацію на рівні 63,4%, що є нижчим показником за п'ятірку країн лідерів падіння курсу національної валюти.

Девальваційний ефект віж збройного конфлікту обумовлений комплексом причин, що розглядаються в цьому матеріалі: руйнацією інфраструктури, скороченням обсягів експорту, прямих іноземних інвестицій, відтоком капіталу, включаючи банківський, що призводить до дефіциту на ринку валюти, а також у випадках міждержавних конфліктів торговими блокадами чи розривом торгівельно-економічних зв'язків.

Таким чином, девальвація національної валюти є одним з постійних наслідків збройних конфліктів незалежно від наявності ефекту для всіх інших макроекономічних показників, що аналізуються в матеріалі. При цьому в більшості випадків девальвація обмежується періодом 1-3 роки після завершення конфлікту. Виключенням є кейси, коли збройний конфлікт призводить до значної руйнації інфраструктури, втрати частини території зі стійкими господарськими зв'язками або значними жертвами. Кейс України є саме прикладом комплексного впливу чинників, що притаманні міждержавному конфлікту: окупація частини території, втрата експортних ринків сусідньої країни, відтік капіталу. Як свідчить проведений аналіз, чим вразливішими є наслідки конфлікту для системи економіки держави, тим довше у часі буде продовжуватись девальвація національної грошової одиниці.

Відповідно можна зробити висновок про те, що вплив збройного конфлікту на девальвацію національної валюти країни конфлікту залежить від того, наскільки такий конфлікт є руйнівним для системи економіки держави, як швидко його наслідки можуть бути подолані або компенсовані, наприклад, за рахунок інших ринків.

Показники зовнішнього боргу. Результати аналізу вказують на вплив військового конфлікту на показник зовнішнього боргу. Цей вплив обумовлений відтоком іноземного капіталу з країни, на території якої ведуться бойові дії через інвестиційні ризики, а також необхідністю запозичень, що спрямовуються як на оборонні видатки, так і на відновлення інфраструктури після бойових дій. Окрім відтоку іноземного капіталу, збройний конфлікт негативно впливає на готовність іноземного капіталу до інвестицій.

Аналіз доводить, що у перший рік конфлікту спостерігається збільшення зовнішнього суверенного боргу. Втім, у подальшому цей показник веде себе різноспрямованно та, скоріш за все, визначається впливом конфлікту на економіку, обсягом інвестицій та зовнішньої допомоги державі, що постраждала внаслідок конфлікту, а також тривалістю конфлікту та інтенсивністю протистояння.

Окрім цього збройний конфлікт в багатьох випадках призводить до скорочення програм допомоги розвитку, що вимагає компенсації потреб за рахунок збільшення суверенних запозичень.

Країна конфлікту	Зовнішній борг до конфлікту	Зовнішній борг за рік з початку конфлікту
ДРК	302	344
Бурунді	114,7	123,4
Руанда	28,04	127,4
Гвінея-Бісау	362,85	504,48
Сьєрра-Леоне	176,6	229,6
Малі	23	25,59
Лівія	5,8	6,3
Сербія	60,01	176,9
Таджикістан	23,6	44,3
Алжир	46,9	65,5
Чад	28,9	28,29

Ірак	62,2	120
Ємен	12	40
Грузія	29	61
Україна	100	137

Таб. 3. Динаміка зміни зовнішнього боргу внаслідок збройного конфлікту.
Дані: International Monetary Fund.

Видатки домогосподарств. Аналіз свідчить про те, що збройні конфлікти майже у 80% розглянутих кейсів призводять до скорочення видатків домогосподарств. Цей показник тісно пов'язаний з трендом скорочення споживчих видатків внаслідок таких конфліктів.

Ключовими чинниками таких змін є:

- скорочення кількості домогосподарств, як через руйнацію об'єктів інфраструктури, так і через біженців та внутрішньо переміщених осіб, які або виїжджають з країни, або розселяються таким чином, що не створюють нових домогосподарств (наприклад в таборах біженців чи у родичів). Також скорочення видатків домогосподарств може бути наслідком скорочення робочих місць, як через руйнацію бізнес-інфраструктури, так і через відтік інвестицій. Бойові дії призводять до скорочення кількості домогосподарств, а відповідно й рівня споживання. Споживчі видатки формуються за рахунок видатків домогосподарств на поточне споживання, видатків на товари тривалого споживання та видатків на послуги. За результатами аналізу можна стверджувати, що під час збройних конфліктів скорочення споживчих видатків призводить до скорочення видатків домогосподарств на поточне споживання та послуги. В залежності від інтенсивності конфлікту, території охоплення, загального рівня заможності населення та етнічної специфіки може відрізнятися вплив конфлікту на видатки на товари тривалого споживання. Чим бідніше суспільство, тим більший вплив конфлікту на скорочення таких видатків. В той же час в деяких випадках, як наприклад, Україні, особи, які залишили територію непідконтрольну Україні з огляду на ризики та потреби збільшили видатки на такі товари. Враховуючи негативний вплив збройного конфлікту на інфляційні показники та національну валюту, він може також сприяти тимчасовому збільшенню видатків на товари тривалого споживання, як засіб секьюритізації збережень в умовах високих ризиків.

- в більшості випадків, особливо в бідних країнах, збройні конфлікти призводять до скорочення цього макропоказника. Так, збройний конфлікт у Таджикистані у 1992-1993 роках призвів не лише до скорочення видатків домогосподарств але й до скорочення споживчих видатків з 346 дол. на душу населення до 144,9 дол (-51,8%). Незважаючи на те, що тенденція скорочення цього показника спостерігалася в Таджикистані з 1991 року, аналіз інших кейсів доводить, що взаємозв'язок між збройним конфліктом та скороченням споживчих видатків існує. Наприклад конфлікт в ДРК призвів до падіння рівня споживчих видатків з 200 дол. на душу населення у 1997 році до 61,8 дол. відповідно у 1999 році (-69,1%). Слід також зауважити, що у багатьох випадках скорочення споживчих видатків було одним з чинників початку збройних конфліктів, а отже передував конфлікту. Таким чином, можна зробити висновок, що незважаючи на те, чи передує скорочення споживчих видатків конфлікту, чи є його наслідком, цей показник супроводжує збройне протистояння.

Експорт. У більшості проаналізованих випадків, збройні конфлікти позначилися на зниженні експорту. Це пов'язане з руйнацією експортних потужностей, транскордонним обмеженням переміщення товарів (у міждержавних конфліктах), торгівельною блокадою, а також з введеними санкціями. Втім, на тлі загального тренду можна побачити атипічну ситуацію з експортними показниками в конфлікті в Малі, що пов'язано з тим, що експортні потужності

країни знаходились на значній відстані від зони бойових дій (на півдні держави), а сама зона конфлікту була вільною від значної інфраструктури.

Аналіз експортних показників у довготривалих збройних конфліктах свідчить про те, що негативний ефект є актуальним для сировинних економік лише протягом перших 2 років. Після цього відбувається адаптація експортних секторів з відновленням тренду зростання. Характерним прикладом є Алжир, де з початком збройного конфлікту скорочення експорту за результатами першого року експорту скоротився на 11,8%, другого - 16,7%, після чого був продемонстрований ріст. Протягом подальших років динаміка змінювалася відповідно до обстановки на родовищах: від -20,5% у 1998 році до 56,4% 2000 році.

Аналогічну картину можна спостерігати на прикладі Другої громадянської війни в Чаді, де спалахи бойових дій і зони експортних потужностей у 2007 та 2009 роках впливали на експортні показники, які демонстрували падіння на -4,1% та 12,8% відповідно.

Таким чином, збройні конфлікти не мають негативного впливу на експортні показники лише у випадках:

- коли бойові зіткнення відбуваються на значному віддаленні від зони концентрації експортних потужностей;
- коли збройний конфлікт триває довгий час та експортні потужності мають можливість до адаптації роботи в умовах війни.

Ці висновки характерні і для Іраку. Зростання показника експорту в розрахунку на душу населення обумовлено зростанням цін на нафту після початку вторгнення коаліційних військ. Втім, якщо оцінювати обсяги експорту за 2003 рік у постійних цінах 1970 року, буде очевидним скорочення експорту на 11,8%. Це означає, що збільшення показників експорту у даному випадку було зумовлено зростанням цін на енергоносії з початком операції коаліційних сил в Іраку.

Імпорт. у 71% розглянутих під час аналізу конфліктах, існує кореляція між збройним протистоянням та зниженням показників імпорту. Скорочення імпорту у більшості випадків зумовлено падінням споживчого попиту, зниженням купівельної спроможності населення. Девальвація національної валюти, що зазвичай супроводжує збройний конфлікт призводить до інфляційного стрибку, в першу чергу, товарів іноземного походження. Таким чином, зниження купівельної спроможності населення, видатків домогосподарств, споживчого попиту на тлі зростання цін на імпортовані товари призводить до скорочення імпорту, що було відчутно у 2015 році в Україні. Як правило, населення, що орієнтоване на споживання імпортованої продукції - це представники середнього класу та заможних верств населення, які найбільш чутливі до збройних конфліктів. Саме вони є одними з перших, хто залишає зону бойових дій, переїжджаючи в інші регіони (Донбас) або емігрують до інших держав (Сирія, Лівія). Таким чином, виїзд середнього класу, як споживача імпортованої продукції, з країни конфлікту також сприяє зниженню попиту на імпортовані товари та послуги.

Циклічний ефект конфлікту. У більшості випадків, що впливають зі світового досвіду, бідність сприяє виникненню конфліктів. Вона є мотивацією для багатьох людей приймати активну участь у бойових діях та використовувати збройний конфлікт, як засіб заробітку коштів. Збройний конфлікт внаслідок руйнації інфраструктури, жертв серед військовослужбовців та мирного населення (втрата годувальників), появи біженців та внутрішньо переміщених осіб сприяє зростанню бідності. Таким чином, існує певна циклічність у впливу бідності на виникнення конфлікту та зростання бідності внаслідок конфлікту.

Висновки. Динаміка макропоказників в Україні після 2014 року відповідає загальним трендам поведінки національної економіки в умовах реагування на збройний конфлікт.

В той же час специфіка збройного конфлікту на території України, що має всі ознаки міждержавного конфлікту з використанням та підтримкою однією з держав збройних формувань на території іншої держави, дозволяє робити висновки про можливість збільшити Україною показників притоку прямих іноземних інвестицій. Ситуація з показниками експорту станом на 2016 рік є атипічною, оскільки з другої половини 2016 року мав спостерігатися ріст експорту.

Подолання впливу збройного конфлікту може бути досягнуто шляхом реформ в секторі економіки з покращенням інвестиційного клімату та рівня захисту інвестицій та прав власності. Уряду слід звернути увагу на ризики пост-конфліктного торговельного дисбалансу: коли імпорт демонструє зростання, а експорт – падіння (кейс Сьєра-Леоне та Руанди), що продемонструвала статистика України за результати 2016 року.

References:

1. Collier, Paul. 1999. "On the Economic Consequences of Civil War." Oxford Economic Paper 51 (1): 168–183.)
2. Fitzgerald, E. V. K. 1987. "An Evaluation of the Economic Costs to Nicaragua of U.S. Aggression: 1980-1984," in *The political economy of revolutionary Nicaragua*. Rose J. Spalding ed. Boston, Mass.: Allen & Unwin, pp. 195-213. Lopez, Humberto. 2001. *The cost of armed conflict in Central America*. Mimeo. World Bank: Washington D.C.
3. Michael Hicks, Major Jeffrey S Smith. "Warfare, Civil Conflict and the Spatial Impacts on Domestic Investment: Evidence from South America, 1950-2000", Bureau of Business Research and Department of Economics Ball State University Muncie, Indiana
4. Gupta, Sanjeev, Benedict Clements, Rina Bhattacharya and Shamit Chakravarti (2004) "Fiscal consequences of armed conflict and terrorism in low- and middle-income countries" *European Journal of Political Economy* vol. 20 pp 403-421.
5. Murdoch, James C. Todd Sandler (2002) "Economic Growth, Civil Wars, and Spatial Spillovers" *Journal of Conflict Resolution* 46(1) pp 91 - 110.
6. Murdoch, James C. Todd Sandler (2002) "Economic Growth, Civil Wars, and Spatial Spillovers" *Journal of Conflict Resolution* 46(1) pp 91 - 110.
7. Stewart, Frances, Cindy Huang, and Michael Wang. 2000. "Internal Wars: An Empirical Overview of the Economic and Social Consequences," pp. 67-103 in *War and Underdevelopment - Volume 1: The Economic and Social Consequences of Conflict*. Frances Stewart and Valpy Fitzgerald eds. Oxford: Oxford University Press.